

TRETS DEL MODEL D'ESGLÉSIA DE L'IMMEDIAT POSTCONCILI I LÍNIES DE FORÇA DE L'ESGLÉSIA A MALLORCA, EN EL LLINDAR DEL SEGLE XXI

Josep Amengual i Batle, M.SS.CC.

Explicació

Presentam unes reflexions molt canalitzades per les circumstàncies que les varen fer sorgir,¹ com foren les del L aniversari de la primera sessió del concili Vaticà II, amb les quals va coincidir la creació de diverses parròquies a la ciutat de Palma.

Introduïm les nostres meditacions amb unes breus observacions sobre el sentit de l'Església, com a comunitat que el Pare ha originat per tal de realitzar un pla d'amistat amb la humanitat. Indicam que tota comunitat és històrica, és a dir, mai no acabada, i que no pot ser desarrelada d'un lloc. Molt clar ho deixen els encapçalaments de les cartes del Nou Testament, que tenen anàlogues referències en els Fets dels apòstols, i en l'Apocalipsi. És la irrenunciable localitat de l'experiència de l'acció de Déu, que és l'origen de l'Església. La seva universalitat, també irrenunciable, no pot ser desenganxada de la concreta realització, en un lloc i al llarg d'uns processos històrics. En l'Església apostòlica, així com Ignasi d'Antioquia, per exemple, no generalitzaven quan s'adreçaven a les comunitats eclesials. Sabien que l'únic Crist

¹ Aquest treball recull una aportació a les celebracions del L aniversari de l'erecció de la parròquia de l'Encarnació, (Palma), feta dia 24 de febrer de 2012, en aquesta parròquia. L'Encarnació, Edicte episcopal, 25 de març de 1962, dins BOOM, 102 (1962) 169. Corament he d'agrair a Mn. Mateu Tous que m'encarregàs aquestes reflexions, i al Sr. Gabriel Pérez, que fes un seguiment del text.

salvava tots els creients, però no perquè vivien la fe en línies generals, sinó ben expressa des de cadascuna de les esglésies.

Seguidament, entram en el gruix de les reflexions, tot oferint dues panoràmiques sobre una certa actualitat històrica, com ens fou demanat. Una gira l'esguard sobre com eren algunes de les característiques de l'Església, a Mallorca l'any 1962 i sobre com hi va repercutir la primera sessió conciliar, que es desenvolupà a la tardor del mateix any, seguida d'unes poques indicacions sobre el primer postconcili.

La segona mirada té molt poc d'historiogràfica, perquè no es pot alliberar de la subjectivitat de qui parla, quan es refereix a la manera com veu alguns trets de l'Església a Mallorca, avui. Afegim una greu limitació de la nostra visió, com és que qui mira al llarg de divuit anys ha estat fora Mallorca, i més tost girat cap a Àfrica i a Amèrica. Tanmateix, aquest esguard de l'actualitat devia ser el que més interessava als que incitaren l'autor d'aquestes divagacions, car les celebracions que ells promovien no tenien ambicions acadèmiques, ans eren més unes accions pastorals, en el dens sentit que la paraula *pastoral* va adquirir al llarg del concili, sentit actualment vigent. Els pastors de l'Església demanen que descobrim més amistosament el Bon Pastor, com podem ser llum i llevat. Una humil resposta a aquests anhels és la que podem suggerir en la darrera part, en la qual gosam apuntar com podem viure més profundament l'Evangelí, en una església a la qual no li sap greu sentir-se esperonada per l'Esperit, que li va regalar el gran do del concili Vaticà II.

I. L'Església com a comunitat històrica, que no pot desfer-se del seu lloc de convocatòria i de reunió, car hi esdevé una comunitat de salvació

Des de la primera revelació del Déu dels jueus i dels cristians, apareix com la salvació per a tota persona ens arriba en un lloc,

en un ambient, en una comunitat que té un nom ben definit. En el Nou Testament, la majoria de les cartes apostòliques tenen un nom de lloc, car foren trameses a aquella entitat que anomenam església local, i que en la constitució dogmàtica del concili Vaticà II sobre l'Església, *Lumen Gentium* (LG 26), queda volgudament descrita.

L'Església queda sempre marcada pel lloc, tot i que és destinada a la catolicitat, o, si ho volem, a la universalitat. La carta als Efesis ressaltava aquesta visió universal. Probablement es degui al fet que devia ser una lletra circular. Tanmateix, si no existís en un lloc, l'Església no seria humana.

Per a nosaltres, aquesta església existeix a Mallorca, on, des del seu territori, llengua i cultura, des del segle XIII, no ha patit cap canvi substancial. Hi ha hagut esclaus i captius, emigrants i immigrants, pobresa i prosperitat més o menys generalitzades, però el poble és el mateix. Ens detenim breument en aquest punt.

Quatre canvis religiosos en la història de les Illes Balears

Al llarg dels segles han estat quatre els canvis d'orde religiós pels quals han passat les Illes Balears.

El primer va ser l'elaboració o la importació de formes religioses mediterrànies, que foren assumides o reincorporades per la religió grecoromana.

El segon va consistir en el pas del paganisme al cristianisme, que es va donar a partir del segle III, pas que implicava també un canvi forçat, encara que no sagnant, d'una apreciable minoria jueva al cristianisme, que esdevingué majoritari, fins al segle X, mentre les Illes passaven per una setantena d'anys sota els vàndals i

quasi cinc segles de pertinença a la romanitat bizantina. Podeu introduir-vos en aquesta problemàtica amb unes pautes que trobareu a unes reflexions que vam conjuntar amb la professora Margarita Orfila.²

La tercera transformació religiosa va començar vers l'any 903, i abans de la incursió pisana de 1114-1115 ja s'havia consumat. Va ser el pas del cristianisme a l'islam. La publicació d'aquestes consideracions coincidirà amb el IX centenari d'aquesta comprovació de la desaparició del cristianisme a les Balears.³

Abans ja el cristianisme era molt afeblit, a causa de la pobresa amb què es mostrava l'estructura ministerial en les Illes Balears, segons que podem deduir-ho de les butles dels papes Formós i Romà, del darrer decenni del segle IX, enviades al bisbe *Servusdei* de Girona, que reclamava el domini de Mallorca i Menorca com a vestigi de les intervencions de Carlemany d'un segle abans, és a dir, de finals del segle VIII.⁴

Amb la conquesta de l'any 1229, com tal vegada mai no havia esdevingut a les Illes, hom va trencar abruptament la tradició religiosa i cultural islàmiques per a implantar de bell nou el cristianisme.⁵

2 Josep AMENGUAL I BATLE - Margarita ORFILA, «Paganos, judíos y cristianos en las Baleares: documentos literarios y arqueológicos», dins José FERNÁNDEZ UBIÑA- Mar MARCOS (eds.), *Libertad e intolerancia religiosa en el Imperio romano. Ilu. Revista de Ciencias de las Religiones. Anejos. Anejo XVIII*, 18 (2007), 197-246 [=197-216].

3 En les jornades que es desenvoluparan per commemorar aquest IX centenari, pensam actualitzar allò que fa anys que exposàrem en l'estudi, Josep AMENGUAL I BATLE, «El conveni entre el bisbe Guislabert de Barcelona i 'Alí b. Mujàhid de Dènia (1057). Un document incomplet?», dins *Set segles i mig de germanor. Esglésies de Mallorca i del Principat. Miscel·lània commemorativa del 750e Aniversari de la Restauració del Bisbat de Mallorca*, P.-J. LLABRÉS I MARTORELL - Josep Ma. MARTÍ I BONET (eds.), (Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, N°. 5), Barcelona - Ciutat de Mallorca 1988, pàg. 17-51.

4 No coneixem cap nova interpretació, després que vam reproduir, traduir i comentar les esmentades butles a Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del Cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, I-II, (Els Treballs i els dies 36 i 37), Mallorca: Moll 1991 i 1992, I, pp. 467-482, i II, pàg. 144-149 (text i la traducció).

5 Pere XAMENA - Francesc RIERA, *Història de l'Església a Mallorca*, (Els Treballs i els dies, 29), Mallorca: Moll 1986.

Ara bé, no perdem de vista que el cristianisme preislàmic era d'encuny antic, sense que conegués encara les característiques de la Cristiandat. En canvi, la conquesta feudal de 1229 portà una església molt evolucionada institucionalment, en vies d'arribar a un centralisme romà mai no sospitat en l'Antiguitat.

El concili del Laterà IV (1215), aplicat a Mallorca a través del concili de Lleida de mesos abans de la conquesta, presentava la Cristiandat amb plena força. El dret canònic havia esdevingut minucios, la celebració de la confessió i de la comunió, així com la del matrimoni, eren detalladament fixades, i l'estructura dels ministres de l'Església era complicadíssima i més vinculada al benefici eclesiàstic que a l'evangelització.

Els ordes mendicants s'obrien el pas en un Occident burgès, i en el nord d'Itàlia, en el Llenguadoc i a Catalunya-València-Mallorca, farcits de moviments reformadors, amb una forta empenta dels laics. Si Catalunya va ser una creació dels monjos, Mallorca ho fou dels mendicants. Ramon Llull, sense ells, és intel·ligible.

Aquella església era segura, ben organitzada i no gens missionera. Basti veure els successius fracassos de Ramon Llull davant els reis, papes i concilis.

Descriure aquesta església em menaria a bastir la història de l'Església a Mallorca, i, de qualque manera, també a Eivissa-Formentera i a Menorca, car durant segles o decennis han estat regides pel bisbe de Mallorca.⁶ Ara bé, aquesta tasca és perquè la realitzem amb punts i amb bones. Basti dir que aquesta comunitat cristiana no ha passat per transformacions que hagin suposat un trencament, de manera que la seva història ha de seguir els mateixos criteris metodològics que la de les esglésies locals de

⁶ Esperam poder oferir aquesta història, ja quasi del tot elaborada, des dels tres bisbats, en un proper volum, el 23, de la *Historia de las diócesis de España*, que edita la BAC de Madrid.

Navarra, Màlaga o Barcelona, per exemple. En cap d'aquests llocs la immigració o les intervencions de la monarquia o d'altres règims han canviat el substrat d'aquests pobles i de les esglésies allà implantades, com no l'han mudat tampoc a Mallorca. Sembla que feim una observació ociosa, però ni la pastoral que hom propugna des de diverses instàncies, àdhuc del mateix Bisbat, no sempre té present la consistència i pervivència d'un poble implantat a l'Illa des del segle XIII. No és aquest el moment per deplorar les violències d'aquell procés,⁷ que no voldríem mai més veure repetides o imitades, amb violències psicològiques i d'humiliació del poble que ja s'acosta al seu vuitè centenari, envigorit per la memòria viva del Beat Ramon Lull. Ens omple de goig haver comprovat com, amb molts pocs mesos hauria pogut esser beatificat, després que, l'any 1810, foren editats el *Summarium* i la consegüent *Informatio*, elaborats per la Congregació de Ritus, vers 1785. Allà recorden com el papa Benet XIV havia escrit del Beat: *Sanctus Martyr*.⁸ Un fet revolucionari, després de segles de persecució i sospita. La seva propera canonització i la declaració del seu doctorat, així ho esperam, seran una mena de profecia missionera sobre les esglésies de Mallorca, Menorca, i Eivissa, i sobre les de Catalunya, les més constants a defensar el Beat, i les de València, que veieren néixer els primers lul·listes.

L'església implantada a Mallorca, en el segle XIII, va produir un esplet de laïques i de laics que ja foren afavorits per Ramon Lull, i el rei Sanç, quan deixaven uns diners als tercers i a les terceroles franciscanes, a les beguines i als begards. Aquesta branca laïcal de l'Església a Mallorca ha produït centenars, si no milenars de persones entusiastes, plenes d'iniciatives contemplatives i evangelitzadores. El seu llistat creix de dia en dia, de manera que ens mena a revisar la interpretació del fenomen quasi únic, com

7 Homilia pronunciada a la Seu de Mallorca, dia 31 de desembre de 1981, per Josep AMENGUAL I BATLE, «El camí de Crist, camí de l'Església de Mallorca», dins *Lluc*, 62 (1982), 10-12. Una reproducció a Id., *Poble-Església local. Vint anys de postconcili a Mallorca*, (Lucus 1. Publicacions del Santuari de Lluc), 1985, pp. 123-132.

8 Josep AMENGUAL I BATLE, *Ramon Lull, Sanctus Martyr mallorquí. La reivindicació de Benet XIV*, Palma: Llibres Ramon Lull. El quadern gris. C.B. 2014.

és el de l'explosió de vida religiosa femenina a Mallorca en el segle XIX, que solament te paral·lels a Girona i a Guipúscoa. Avui som a punt de dir que, més que fruit de la supressió dels ordes religiosos, és una maduració de la vitalitat laïcal que, al llarg de segles, a partir de fontanelles, es va convertir en una riuada cabalosa. Ho repetim: la mortalitat infantil va baixar, l'educació de la dona va créixer, els vellets trobaren serveis impensats, i els temples parroquials guanyaren en elegància i bellesa.

II. L'església pelegrina a Mallorca, en els anys del concili Vaticà II⁹

Indicam diverses característiques d'aquella forma com es mostrava, amb la qual cosa no voldríem emetre un judici sobre les persones que no seguien la tònica que va ser prevalent.

1. Herències feixugues

En primer terme apuntarem algunes de les herències que afeixugaven aquella església.

El Nacionalcatolicisme

Dins l'Estat Espanyol a mitjan segle XX encara hi romania un model medieval, que anomenam una església de Cristiandat. Les manifestacions dels bisbes generalment magnificaven la singularitat i les característiques d'aquesta manera de ser església, oposant-la a les formes europees, que ja havien superat els esquemes de la Restauració del segle XIX. Eren aquestes esglésies les que educaven els milions de turistes que davallaven cap al migjorn d'Europa, plens de marcs i de francs, o de lliures.

⁹ Josep AMENGUAL I BATLE - Pere FULLANA, *L'Església de Mallorca i la contemporaneïtat*. (Quaderns d'història contemporània de les Balears, 39), Palma: Documenta Balear 2003.

A Espanya, Església i Estat encara anaven de bracet, i la compenetració era ben consolidada en les esferes polítiques del franquisme i en les de l'episcopat. Sense girar moltes hemeroteques, basta el bolletí oficial del Bisbat per témer-se'n a ple. Sobre un poble emmudit, gairebé no hi emergia una sola dissidència. Els pocs bisbes crítics havien mort feia 20 anys.

Una església segura i poc crítica

Era una església segura d'ella mateixa. Basti llegir la pastoral del bisbe Jesús Enciso, sobre el concili Vaticà II, que ell va datar el dia de l'Encarnació de 1962, el mateix jorn en què va crear diverses parròquies. La pastoral fa un resum d'una part dels concilis ecumènics, amb la mentalitat més general a l'Europa meridional, no tant a França i Europa Central.

El resum històric és molt interessat. De cap manera entra en el concili de reforma, que va ser el de Trento (1545-1563). També evita entrar en al·lusions a l'inconclús concili Vaticà I, tal vegada per no obrir els ulls a una reclamació molt general sobre el desenvolupament de la teologia de l'episcopat.

Enciso s'entreté molt en els concilis que cercaven la unió de les Esglésies, a la tardor de l'Edat Mitjana. També aleshores per Mallorca passaven preveres o bisbes orientals que desvetlaven l'anhel de la unió de les Esglésies.

Per al bisbe, sembla que l'Església llatina no tenia res a arreglar. Manifesta una seguretat i una manca d'esperit crític molt clara. Fins i tot no mostra que se'n temés del que es movia. En efecte, les propostes que de tot el món, el mateix any, arribaven a Roma, es condensaren en 9.000 pàgines, de les quals unes 3.000 es referien a la litúrgia.¹⁰

¹⁰ *Documentos del concilio ecuménico Vaticano II*, Karl RAHNER - Herbert VORGRIMMLER, (intr. 9), (Paulinas), Madrid 1969, pàg. 37.

Una església en contradicció interna: els pobres eren els seus fills, però qui manava com havien de ser tractats eren els explotadors

Molts cristians, entre els quals molts preveres i religiosos, feien causa comuna amb els pobres, amb els treballadors que arrabassaven reconeixements d'alguns dels seus drets. Però la seva veu era perseguida i no sempre escoltada per l'episcopat. Entre els bisbes a poc a poc n'hi hagué de més sensibles a la veu dels pobres i perseguits.

En el postconcili la tensió va esclatar amb unes conseqüències nefastes per a tots, per tant, per a la mateixa convivència social. Tal vegada hom podrà aprendre quin és el signe de la vera evangelització, i la veu que ha d'orientar els cristians i ha d'omplir les pastorals episcopals.

Una església aferrada a una litúrgia intel·ligible en les paraules i amb una riquíssima simbologia poc explicada

Les distàncies entre la litúrgia i el poble en els segles IX-X van engendrar les devocions, i en el segle XX arruixaven molts creients, que anhelaven poder assaciar la seva fam de la Paraula de Déu i desitjaven viure la unió amb el Crist.

Les setmanes sobre litúrgia arribaren a Mallorca, i en aquest cas es van desenvolupar en el saló de Sant Francesc, amb assídua assistència del bisbe Enciso, que les havia atretes amb esforç i clarividència.

L'herència del bisbe Campins, a través de Mn. Joan Quetgles i d'altres seguidors, va produir fulletons per a participar a la missa. La missa radiada per Radio Mallorca trobà en el P. Gaspar

Munar un pedagògic difusor de la doctrina que generalment hom predicava. Els carrers de ciutats i pobles eren una mena de temple, car hom podia resseguir aquella missa dominical i festiva. Hi havia capellans que prenien nota d'aquella predicació, i fins i tot començaren a gravar-la. Com digué un: no volia desvirtuar la paraula de Déu amb la que considerava pobra homilia seva.

Una església piramidal i clerical

Malgrat que a Europa hi hagué un parèntesi d'una quarantena d'anys, robats a la societat per les dictadures, la mentalitat general anava per altres vies, que condueixen al protagonisme de la persona, que sovint degenera en la insolidaritat i en l'individualisme, però no són aquestes derivacions incorregibles. Per això, en democràcia hom creu que poden brostar els béns del cristianisme, com l'amor segons Jesucrist, per exemple.

Ara bé, que les diverses formes d'estimar siguin codificades, controlades, i jutjades per clergues, ha esdevingut insuportable i antievangèlic. D'aquí es va seguir un progressiu desprestigi del papat, de l'episcopat i de la clerecia, que té les arrels ja en els segles anteriors, i res no tenen a veure amb la democràcia o amb el Vaticà II.

Esforz catequètic i progressiva regressió en la freqüència sacramental

Una església capaç de convocar grans multituds, convocació que enfosquia la realitat d'unes masses populars, obreres i pageses, que baixaven en sentit de pertinença catòlica.

Una església que veia com la pràctica religiosa, com era la missa dominical i confessar i combregar per a Pasqua, havia baixat molt i reculava progressivament.

Una església que feia esforços en la catequesi, però que difícilment avançava més allà d'utilitzar nous mètodes pedagògics, deixant intactes els continguts, que provenien de la teologia neoescolàstica, amb arrels doctrinals i metodològiques arcaiques.

Una església amb un pensament arcaic

En definitiva, Església i món eren dues realitats dissociades. El pensament modern era bandejat dels seminaris i de les facultats de Teologia. Era oblidat que aquest pensament l'havien originat les facultats de Teologia. L'església no podia dialogar amb els fills que li havien nascut i s'havien independitzat gràcies que els havia ajudats a badar els ulls, i els havia fet descobrir que Déu és creador d'un món que te les seves lleis. Aquesta és la més pura visió tomista del món, i pot ser-ho de la història.

Molts cristians, entre els quals molts eclesiàstics, no recordaven que el Nou Testament i la primera teologia cristiana bandegen el fonamentalisme, la Inquisició, etc. És cert que no han pogut evitar-los. Però les nostàlgies de l'Antic Règim acaben en frustració, i obliden que aquells monarques eren més inaguantables que qualsevol forma de viure en democràcia.

L'església no se'n temia que era en el món, dins el món i enviada al món. Una bona part dels bisbes i pensadors catòlics volien quedar fora del món, per poder-lo fustigar. És evident que, d'aquesta manera hom s'allunya del que llegim a l'evangeli de Joan: «Déu estima tant el món.» Ho llegim en present.

La formació del clergat, diocesà i dels religiosos, es mantenia tancada en la neoescolàstica, i amb formadors, alguns dels quals eren massa propensos als controls que exercien els emissaris del franquisme. Sempre recordaré una escena ocorreguda a l'escalinata de Sant Pere de Roma, en la celebració del IV Centenari de la

creació dels seminaris pel concili de Trento (1963). Un grup de seminaristes mallorquins anà a saludar el bisbe Joan Hervàs, que hi pujava. Amb això comparegué el bisbe Enciso, amb el Sr. Joan Soler. Aquell grup es dissolgué instantàniament. Les anècdotes de la meva formació també serien il·lustratives, si bé des de 1957 el sistema havia canviat molt.

2. Portes obertes al futur

L'impuls de la renovació litúrgica de principis de segle afeblit

A Mallorca el segle xx havia començat amb una forta empenta de renovació litúrgica, amb participació dels fidels, amb renovació del cant gregorià, i de remodelació d'esglésies, com per exemple a la Seu. Ningú no pensava en un concili; però el bon sentit de ser cristians plenament proposava sortir de l'immobilisme, d'aquí que no mancaven les iniciatives en les innovacions litúrgiques.¹¹ Contemporàniament es difonien les traduccions de les Escriptures, i hom pot parlar d'un cert moviment bíblic, promogut per preveres, per les revistes *El Herald de Cristo* i *Lluc*. A la vora hi havia setmanes formatives i cercles de lectura de les Escriptures. No cal citar ningú, quan es tracta de mostrar evidències. En una vinguda del P. Alonso Scöckel, hom li preguntà preocupat per les petites comunitats del Brasil. Va respondre: si llegeixen la paraula de Déu, a la llarga això és sempre positiu. Bé, recordem que la Paraula mai no retorna sense fruit, i que penetra com espasa de dos talls.

¹¹ Pere-Joan LLABRÉS I MARTORELL, «La música en la litúrgia des de Pius X al Vaticà II», *Comunicació*, 107 (2003), 55-75, treball molt poc informat i pobre de bibliografia; Josep AMENGUAL I BATLE, «Vers un acostament a la renovació litúrgica preconiliar a Mallorca, en el s. xx. Una nota bibliogràfica», dins *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Margalida BERNAT ROCA, (ed.), (Associació d'Amics del Museu de Mallorca), [Mallorca. D. L. 2009], pàg. 22-53.

Temptejos del laicat per ser protagonista de la seva dignitat cristiana

Durant les revolucions del segle XIX, els seglars catòlics trobaren un capdavanter, que no ha tingut seguidors, a Mallorca. Era teòleg, historiador, periodista, profundament creient, i abnegat (J. M. Quadrado). Podríem fer altres noms, com els dels poetes de la Renaixença. Antoni Maura va ser liberal, precisament inspirat per exigències cristianes. Vegeu la llarga carta al seu germà prevere, Miquel, en la qual exposa la seva opció raonada.¹² Guillem Massot, Bartomeu Ferrà, i tants d'altres cercaven nous caus, allunyats dels que mostraven els cacics mallorquins del temps. Eren coherentment creients i patriotes, de la *patria grande*, i de la *patria chica*, com ho escrivien per aquelles saons.

Ara bé, després de l'escapçada dels catòlics mallorquins, feta pel bisbe Rigobert Doménech,¹³ hom va implantar l'Acció Catòlica, que en temps d'Enciso encara era prou viva, molt burocratitzada i centralitzada en el bisbe. Però a Mallorca colgava el malestar dels laics, fins mitja dotzena d'anys abans entusiasmats en els «Cursillos de Cristiandad». D'aquesta situació no se'n diu res. Qualsevol que sigui l'opinió que hom tingui sobre els «Cursillos de Cristiandad», haurà de reconèixer que representen un esforç colossal per a dignificar la vocació rebuda de Jesucrist.

Renovacions en la clerecia i en la vida religiosa i en l'associacionisme laïcal

Aquella església disposava d'unes generacions de preveres animosos, la majoria fidels a unes celebracions litúrgiques

12 Josep AMENGUAL I BATLE, «Unes peces de l'epistolari de la família Maura», dins *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 57 (2001), 385-400.

13 Josep AMENGUAL I BATLE, *Joaquim Rosselló, Miquel Maura, Miquel Costa. Mig segle de bisbes mallorquins (1898-1947)*. (Maregassa 21), Mallorca: Leonard Muntaner 2011. Vegeu-hi unes pautes interpretatives del fet.

acurades, i una catequesi prou organitzada. L'atenció als malalts havia adquirit una fidelitat insòlita, amb la sincronia les religioses i els rectors, que es gloriaven que cap moribund deixava el món sense els sagraments.

Les religioses havien perdut l'impuls innovador dels primers anys, quan feren baixar la mortalitat infantil a nivells europeus i varen introduir mètodes i continguts, com eren els esports, idiomes, etc., propis dels sistemes escolars més moderns.

Començaven a fer-se notar els Instituts seculars, despertant una certa simpatia a Mallorca. Can Tàpera n'és una mostra. No l'única.

L'associacionisme laïcal era encara ben viu i productiu. El moviment escolta i d'altres dels col·legis de religioses i de religiosos eren prou incisius en aquell món. De veritat, que anaven davant els pastors de l'Església.

La missió *ad gentes* del clergat diocesà i del laïcat

Una altra aportació altament positiva era la nova consciència del clergat diocesà en la missió, especialment a Amèrica (Perú), i a Burundi (Àfrica). El bisbe Jesús Enciso, l'any 1959, va fundar l'«Institut apostòlic “Juníper Serra”», per a enquadrar els preveres diocesans en la missió exterior.¹⁴

Els religiosos avançaren molt en el compromís amb la missió *ad gentes*, sobretot a partir de l'encíclica *Fidei donum* de Pius XII, de 1957.¹⁵ Però ja les missions populars havien entrat en greu

14 Miquel FERNÁNDEZ BOSCH, «L'institut apostòlic “Juníper Serra” per a preveres diocesans», dins *Comunicació*, 81-82 (1995), 7-15; Teodor SUAU I PUIG, «L'institut apostòlic *Junípero Serra*, (IAJS), (Secció del Seminari)», *Ibid.*, pàg. 17-25; Miquel ORELL I SUREDA, «L'institut apostòlic “Junípero Serra” i el seu “Ideari”», *Ibid.*, pàg. 27-31.

15 Joan PARETS SERRA, «25 anys de presència missionera al Perú (1956-1981)», dins *Comunicació: Revista del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca* 15-16 (1981), 10-15 (en endavant, citaré com a *Comunicació*), i altres estudis d'aquest número. Pere FIOL I TORNILA, *L'Església mallorquina a Amèrica. Aportació de l'església mallorquina a l'Evangelització del nou món*, Palma de Mallorca: Bisbat de Mallorca (d. l. 1992).

crisi dins aquella societat que s'industrialitzava i havia de pair l'impuls del turisme.

Referint-nos als instituts, nascuts a Mallorca en el segle XIX, ja duïen anys de presència a Amèrica i a altres continents. Ara bé, el creixement vocacional de la postguerra els va llançar encara més vers la frontera exterior.

Per aquells temps, el bisbe Jesús Enciso havia reorganitzat les diverses Càritas parroquials, i l'any 1960 havia arribat a donar una nova estructura a **Càritas diocesana**, que comptava amb el recolzament tradicional de l'Acció Catòlica femenina i masculina i amb el suport dels instituts religiosos, sobretot els femenins. Càritas va servir per a canalitzar amb criteris moderns la solidaritat dels catòlics.¹⁶

El laïcat disposava de cases d'espiritualitat, en les quals podien aprofundir en l'espiritualitat tradicional, molt marcada per model conventual.

Acabava de morir Pius XII, i el papa Joan XXIII no volgué esser pus l'oracle del món. Era una passa vers la desclericalització de les pautes de conducta dels cristians. No sempre necessitaven de recórrer al Papa.

Aquests trets ràpidament insinuats, amb moltes omissions que podríem reparar ben de gust, ens mostren una església viva. El contrapès més greu, al meu mode de veure, era que aquella institució eclesiàstica podria haver viscut en el segle XIX i ben poques coses haurien desentonat.

16 Pere FULLANA PUIGSERVER, *Una llarga història de servei. Càritas Diocesana de Mallorca (1961-2011)*, Mallorca 2011.

Érem en els anys més forts de la descolonització, del desenvolupament econòmic i democràtic d'Europa, de la implantació del socialisme i del comunisme en països com França o Itàlia, i aquest procés havia menat Pius XII a accelerar el nomenament de bisbes africans, i fins i tot qualque cardenal de color, a Àfrica i Àsia. Nosaltres ho consideràvem un salt endavant fabulós.

Presència en el món escolar

Els religiosos eren actius, sobretot, en el món escolar. És una realitat que, quan han entrat noves maneres de veure la societat, hom enyora. Hem estat tan poc intel·ligents que hem deixat que la demagògia, a partir de casos en què hom ha cedit al guany abusiu de diners, hagi enemistat molts cristians amb els seus germans ensenyants. I, ahora, hom ha fruit de mostrar-se ecumènic, obrint les portes a tothom.

Hem oblidat que els seminaris, diocesans i religiosos, els col·legis, han format milions de persones, moltes de les quals han contribuït a dignificar una democràcia que rebia una quantitat immensa de professionals envilitats per la dictadura.

Això sí, de la propaganda que totes les universitats eren catòliques no ha sorgit un pensament cristià digne, dialogant, perquè és pensament, i de gran difusió. La pretensió de fer partits confessionals no ha triomfat, i, personalment, no ho lament.

3. La recepció del concili Vaticà II¹⁷

No entrarem en detalls sobre aquest procés d'assimilació del Vaticà

¹⁷ Antoni OLIVER I MONTSERRAT, «Com va rebre Mallorca el Vaticà II», *Comunicació*, 40-41 (1985), 3-6. Josep AMENGUAL I BATLE, *Poble-Església local. Vint anys de Postconcili a Mallorca*, Publicacions del Santuari de Lluc, [Inca] 1985; ÍD., -Pere FULLANA, «12. L'Església», dins Camil·la BLANES - Antoni MARIMON, (coords.), *Història de Mallorca*, III, (1975-1998), (Els Treballs i els Dies, 45), (Editorial Moll), Mallorca 1998, pàg. 339-362, especialment pàg. 348-350. Pere-Joan LLABRÉS I MARTORELL, «La recepció del concili Vaticà II a Mallorca (1965-2003)», *Comunicació*, 111-112 (2005), 85-123.

II, car ens allargàriem massa.¹⁸ Les revistes *Lluc* i *Comunicació* serien una deu abundosa per seguir aquesta recepció. I no hauríem de prescindir de l'altra publicació, *Comunitats cristianes*.

Farem solament unes lleus observacions:

a. La primera reacció a la convocatòria del concili va esser de desconcert

El concili va anar per allà on no sospitàvem. La pastoral del bisbe Enciso solament va endevinar que hi hauria uns contactes amb les esglésies de l'Orient. Pertany al primer moment conciliar.¹⁹

El desconcert degué esser profund. Si hem al·ludit a la distància, intel·lectualment insalvable, entre la pastoral del bisbe Enciso, publicada després de la convocatòria del concili i pocs mesos abans de la seva inauguració, i la temàtica conciliar, encara podem afegir, documentalment, que la primera sessió conciliar va impactar el bisbe. De fet, en el butlletí del Bisbat de l'abril següent (1963)²⁰ aparegué una ressenya de llibres que influïren decisivament en el concili i remogueren la teologia del moment, com eren els d'Y.-M. Congar, H. de Lubac, J. R. Geiselmann, H. Jedin, K. Rahner, J. Hamer, H. Küng, M. J. Le Guillou, J. Ratzinger, J. Guiton, etc. Tanta era la desorientació i tan fit l'esguard del bisbe basc, posat en les editorials de Madrid, que no se'n temé que, almenys des de 1961, aquelles obres ja sortien en castellà, sota la cura del P. Evangelista Vilanova, a l'editorial barcelonina «Estela», d'alguna

18 Ultra els treballs força coneguts d'I.-M. CONGAR, esmentem Gilles ROUTHIER, *La réception d'un concile*, Paris: Du Cerf 1993.

19 Per a una panoràmica més ampla, cf. C. FLORISTÁN, «La Iglesia después del Vaticano II», dins *El Vaticano II, veinte años después*, Casiano FLORISTÁN- Juan-José TAMAYO, (eds.), (Cristiandad), Madrid 1985, pàg. 77-80. També les diverses aportacions que podem trobar a *El Postconcilio en España*, (Historia, 51), Madrid: Encuentro 1988. Ultra les històries del Concili, té molt d'interès, per la seva globalitat, el volum que indicam seguidament, fruit del treball de molts especialistes, *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, Jean-Marie MAYEUR, Charles et Luce PIETRI- André VAUCHEZ- Marc VENARD, (eds.), XIII: *Crises et renouveau de 1958 à nos jours*, Desclée, 2000. L'obra té diverses traduccions, però, fins ara, no ha passat a cap llengua hispana.

20 BOOM, 103 (1963), 113-116.

de les quals, adquirida pel bisbe, en francès, el que subscriu aquestes pàgines n'havia fet una ressenya de la traducció catalana en una revista interna de la congregació dels missioners dels SS. Cors, i, també, el mateix jove havia retut compte de qualque obra preconiliar a la revista *Lluc*.²¹

Les col·leccions franceses *Unam Sanctam*, *Rencontres*, i l'alemanya *Quaestiones disputatae*, arribaren per primer cop al Bisbat de Mallorca, quan, com dèiem, algunes obres ja havien estat traduïdes al castellà i a voltes al català.

Anant per seccions, com les presenta aquesta ressenya de la Biblioteca episcopal, direm que:

De les 13 obres de teologia, totes són en francès i en alemany, tret de les de M. Schmaus (8 toms, Madrid 1961), i de K. Rhaner (4 toms, Madrid, des de 1961).

De les vuit obres sobre concilis, ni una sola era en castellà, però, com deia, el llibre *Un concili per al nostre temps* ja era traduït.

De les 25 sobre ecumenisme totes eren en francès, per més que bastants eren traducció de l'alemany.

De les 4 obres, agrupades en *varios*, una la formen els primers volums del conegut episcopologi d'Eubel, *Hierarchia catholica*, en llatí;²² una altra és el recull sobre Església i Estat, de G. B. Lo Grasso, i la darrera són les actes del I Congrés mundial de l'Apostolat dels Laics. En segon terme incloïa l'obra posteriorment traduïda al castellà d'A. G. Martimort, *L'Église en Prière*. Com se'n desfeu el bisbe Enciso, designat membre de la comissió conciliar sobre la

²¹ Josep AMENGUAL I BATLE, recensions de: «El sentit del Concili. Pastoral dels bisbes d'Holanda i Constitució Apostòlica *Humanae salutis*», 64 pàg.; DD. AA., *Un Concili per al nostre temps. Diades d'estudi de "Informations Catholiques Internationales*, 246 pàg., *Betzata*, 1/3 (1962), 32. – Josep PONT I GOL, *L'Església davant el Concili*, 157 pàg. dins *L'actual concili en una nova col·lecció bibliogràfica* [ed. Estela], *Lluc*, 42 (1962), 281-283.

²² És a la Biblioteca dels M.SS.CC., de la Real.

Litúrgia, quan sembla que no disposava de molta cosa més sobre la litúrgia, resta per esbrinar.

El bisbe Enciso va morir després de la II sessió conciliar. El vicari capitular, Mn. Francesc Payeras, pel que sospitam, s'omplí de por, i en la pràctica es va erigir en un censor del concili ecumènic, farcint Mallorca de controls i prohibicions.²³ Un fet insòlit. Però la força conciliar ja esdevingué incontrolable.

Si manllevam unes paraules a Antoni Oliver i Montserrat, direm que «el concili, doncs, arribà a Mallorca, una Mallorca gairebé òrfena de seriosa formació teològica, patriarcal, refractària a qualsevol canvi, plena de veneració quasi idolàtrica vers l'autoritat. Amb horror a tota altra gent i forma de religió, escoltadora de sermons, si eren entretinguts d'amenaces i de foc de l'infern, o si eren ben concrets de normes ben escatides de comportament cristià».²⁴

b. Després vingué l'etapa de la resistència, que imperà fins a 1976

El bisbe Rafael Álvarez de Lara es va topar amb un moviment ben organitzat format per alguns eclesiàstics integristes. Encara sabem poques coses de les tenses relacions del bisbe amb aquests sectors. El fet és que quan entrà el bisbe Teodor Úbeda i Gramage aquest sector encara vivia i era actiu, i difusor del periòdic *¿Qué pasa?*; va editar l'efimera publicació de *Norai*. De fet, aquest grup i uns quants rectors eren un focus de resistència a la implantació del Concili.

23 OLIVER I MONTSERRAT, «Com va rebre Mallorca el Vaticà II», p. 5. LLABRÉS I MARTORELL, «La recepció del concili Vaticà II a Mallorca (1965-2003)», *Comunicació*, 111-112 (2005), 87.

24 OLIVER I MONTSERRAT, «Com va rebre Mallorca el Vaticà II», pàg. 4.

Ja aleshores era sorprenent aquesta resposta resistent, perquè provenia de sectors eclesiàstics que sempre havien jugat amb l'obediència dels altres. Quan va arribar el moment de la participació eclesial, quedaren sense recursos teològics per aguantar moltes de les seves postures disciplinàries, i hagueren de recórrer a inventar el recurs de la distinció en les normes diocesanes. A partir d'aleshores unes decisions episcopals serien vinculants, i unes altres no. Per descomptat, bona part dels acords presos en les assemblees diocesanes, convocades canònicament pel bisbe, per llur compte, certs sectors diocesans els declaraven com a no vinculants.

Quelcom semblant hauríem de dir de les Delegacions diocesanes que es varen crear. Es tractava d'un fenomen inaudit en l'Església. També el concili era una sorpresa, i va sobtar l'elecció d'un papa poc hieràtic com Joan XXIII, tan culte com Pius XII, però amb un tipus de bagatge intel·lectual menys jurídic i estàtic, perquè era clarament històric, a segons quines persones els semblava poc de fiar.

La implantació de les reformes litúrgiques a Mallorca tingué una doble reacció: una d'entusiasta, per veure reconeguts uns drets trepitjats encara aleshores per la dictadura. Per una altra banda, una bona part dels sectors clericals de Palma, que tenien un gran poder, resistiren permanentment a les formes més participatives, o sinodals, que entraven dins el Bisbat, de la mateixa manera que s'oposaren fèrriment a la introducció de la llengua catalana a la litúrgia, fet que perdura, tot i que la dicció castellana dels clergues i dels fidels no sigui gaire depurada.

Molts eclesiàstics es duïen més bé amb els funcionaris i cossos de defensa i seguretat, immigrants a Mallorca, que amb els mallorquins de sempre. D'aquí que va ser més senzill canviar certs espais en els temples, que no les mentalitats, tot i que certes reformes dels espais arquitectònics varen ser una operació no sempre realitzada amb prou seny.

Els esforços per oferir música pròpia als textos litúrgics i als que servien per pregar foren notables, i la qualitat musical sovint és envejable.

Malgrat les deficiències, cal dir que la celebració litúrgica va fer arrelar el missatge cristià. La litúrgia ha alliberat els creients d'una consciència exclusivament pragmàtica. Allò que és gratuït no ha perdut tot el sentit, ni de molt, gràcies a la litúrgia. Tot i això, la centralitat que correspon a la celebració dels misteris de Crist no sempre queda clara, vora la presència d'esdeveniments civils, familiars, eclesiàstics i tot. Molts han de fer coses girant l'altar, els faristols i els micròfons. Ara, el gran actor és el Redemptor.

c. L'etapa següent va ser la de l'assimilació, com a procés mogut pel Bisbat

Els canvis de bisbes retardaren que hom organitzàs un procés de recepció del concili Vaticà II, que tanmateix penetrava dins la major part de l'església a Mallorca. Un esdeveniment inspirat en un model poc útil per a Mallorca, com la *Setmana de Pastoral Urbana* (1976),²⁵ va servir per a clarificar idees i canalitzar una pastoral segons el postconcili.

1. Característiques de la nova imatge de l'Església²⁶

La sinodalitat

Hi ha una sinodalitat, que esdevé el cau per a nodrir i manifestar la unió entre les diverses grans esglésies.²⁷ Aquí no ens referim

25 Josep AMENGUAL I BATLE, «El XXX aniversari de la Setmana de pastoral urbana (SPU). (Palma, 5-9 de Juliol 1976)», dins *Una vida dedicada a la litúrgia. Miscel·lània en Homenatge al Dr. Mn. G. Ramis i Miquel, Comunicació*, 119-121 (2007-2008), 163-193.

26 Josep AMENGUAL I BATLE, «Un projecte del concili Vaticà II sobre l'Església», dins *Comunicació*, 3-5 (1979), 26-34.

27 Josep M. ROVIRA BELLOSO, *Vaticano II: un concilio para el tercer milenio*, (BAC 2000, 7), Madrid: Católica 1997, pàg. 79-80.

tant a aquesta manifestació eclesial com al nou estil evangèlic, de fer camí plegats, els membres d'una església local, sigui d'un abast molt primari, o es tracti d'una parròquia i arxiprestat, o arribem, com ara voldria recordar, a la dimensió diocesana.²⁸ Quelcom en aquest sentit, ho podem escatir d'Ives Congar.²⁹

Aquella setmana, llargament preparada, introduïa un nou estil dins el Bisbat de Mallorca, que aconseguí dinamitzar la participació de molts eclesiàstics i laics, i, probablement, va ajudar que no es donassin ruptures vistoses de part dels cercles més dinàmics.³⁰ Aquesta setmana va ser plantejada com un mimetisme d'una altra celebrada a Madrid. Però el model que aïllava Palma de la resta de Mallorca quedà obsolet des del primer moment, i aquella assemblea va implicar, de fet, tot el bisbat, de manera que no es va celebrar cap jornada paral·lela per a la Part Forana. Més encara, probablement la Part Forana va ser menys tutelada i esdevingué més dinàmica que no Ciutat.³¹ Diríem que les dificultats més fortes per a la recepció del concili Vaticà II vingueren de la banda més conservadora ciutadana de l'Església a Mallorca.

Una major participació litúrgica

Da la resta, el concili assolí èxits en la participació dels catòlics en les celebracions. Però cal dir que la reforma litúrgica no va fer més que començar.³² Amb el temps va quedar ben aturada, tant en el llenguatge com en els continguts. Una experiència tan personal com la pregària, tant privada com litúrgica, no és possible que

28 Josep AMENGUAL I BATLE, «Església local i església particular. Una paràfrasi als textos del concili Vaticà II», dins *Revista Catalana de Teologia*, XIII (1988), 135-177.

29 Yves CONGAR, *Le concile de Vatican II. Son église peuple de Dieu et corps du Christ*. René Rémond (pref.), (Théologie historique, 71), Paris: Beauchesne 1984, pàg. 33-35.

30 Josep AMENGUAL I BATLE, «Vint anys de postconcili a Mallorca», dins *Comunicació Lluc*, 32 (1985), 135-177.

31 Josep ESTELRICH I COSTA, «El Grup de Son Rapinya (Novembre 1971-desembre 1972)», dins *Comunicació*, 81-82 (1995), 33-54; Manuel BAUÇA OTXOGAVIA, «Grup de preveres del primer dimarts», *Ibid.*, pàg. 55-108; Antoni FERRER - Pere MASCARÓ, «Capellans de barriades», dins *Ibid.*, pàg. 119-121; Sebastià SALOM MAS, «El col·lectiu "Preveres de la Part Forana"», dins *Ibid.*, pàg. 123-158; Josep AMENGUAL I BATLE, «Revisió a partir del projecte d'Església del Vaticà II», dins *Comunicació*, 39 (1985), 17-34.

32 Pere-Joan LLABRÉS I MARTORELL, «La renovació litúrgica a Mallorca en el postconcili», *Comunicació*, 39 (1985), 7-16; ÍD., «25 anys de renovació litúrgica a Mallorca», dins *Comunicació*, 60-61 (1989), 53-114.

pugui quedar satisfeta amb la mera traducció de peces venerables, però que duen al damunt més de mil anys. Aquesta situació ha posat en evidència que queden moltes d'innovacions a fer per tal que els catòlics, pastors i laics, traguem les conseqüències de la doctrina bíblica sobre el Poble sacerdotal.

Formalment, hem passat a participar de la celebració, quan abans hom anava a oir o escoltar la missa. La participació queda lluny del que proposa el concili Vaticà II, quan s'inspira en les escriptures, i especialment en 1Pe 2,9: «Però vosaltres sou llinatge escollit, casa reial, comunitat sacerdotal, nació santa, poble que Déu s'ha reservat, perquè proclameu la lloança d'aquell qui us ha cridat de les tenebres a la seva llum admirable.»

La Paraula, que amara la Litúrgia, és la font de la consciència de la dignitat dels cristians, i és una font anterior a les distincions que hi pugui haver de sexe, cultura o responsabilitat. Aquest desenvolupament és una de les nostres grans tasques.

Historicitat

Que el concili Vaticà II hagués proposat un projecte d'Església com a Poble de Déu va dinamitzar tot el bisbat.³³ El va integrar més dins la història i la cultura del poble mallorquí, prou perseguida pel franquisme, que en aquest aspecte va ser un conservador hereu del jacobinisme liberal dels polítics del segle XIX i del comte de Romanones del segle XX. L'Església esdevingué més propera a la vida dels més petits. Les investides a la llengua protagonitzades pels bisbes Joan Hervàs Benet i Jesús Enciso Viana eren ben fresques, i qualque religió no feia gaire que havia estat amenaçat per ell amb suspensió *a divinis*, pel fet de promoure la revista *Lluc* en català, car, per imperatiu legal, solament s'hi publicava

33 CONGAR, *Le concile de Vatican II*, pàg. 109-122, on pretén mostrar la riquesa de la concepció consagrada pel Vaticà II, de l'Església com a poble de Déu. Les aportacions d'aquest dominic, creat cardenal al final de la seva vida, sobre l'Església en aquesta línia foren molt fecundes des de l'immediat postconcili.

a mitges. Però tenia l'autorització del Ministeri d'Informació. Eren temps en què la concepció de l'autoritat era quasi divinitzadora.

La posterior transició política va trobar molts cristians a Mallorca, i bona part de la clerecia, disposats a viure amb més llibertat la fe i les responsabilitats democràtiques.

Com a poble de Déu, l'Església valorava el baptisme com a celebració de la salvació rebuda gratuïtament del Pare. Aquesta gratuïtat iguala radicalment els creients, de manera que la salvació és estimada abans que hom se senti situat per raons de ministeri o per imperatius canònics. El do de la salvació predisposa al goig, a la comunió, a la participació, a la missió i a l'esperança. Els salvats gratuïtament se senten més convidats a celebrar aquest esdeveniment.

Opció pels pobres

Una de les vies per avançar en aquest sentit va ser que *Càritas* prengué un estil que va socialitzar molts ideals promoguts pel concili Vaticà II. Aquests objectius no sempre ens semblen clars, car oblidam tendencialment el Manament Nou, el capítol 25 de Mateu. L'opció pels pobres tan diàfana en Jesús ha estat objecte de les més alambinades exegesis. I és que els pobres onsevulla fan nosa. Que en facin dins l'Església, ja és la claudicació màxima.

Hi hagué un cert moviment entre els capellans que els va acostar ben directament al món del treball i a una vida senzilla, que era assumida per molts altres, fruit de la meditació evangèlica. L'evangeli de Sant Marc va estar de moda.³⁴

³⁴ Bartomeu BENNÀSSAR, «L'Església en el món d'avui (G.S). Algunes afirmacions teològiques i pastorals», dins *Comunicació*, 39 (1985), 35-55.

Reflexió teològica des de l'església local

El «Centre d'Estudis Teològics de Mallorca (CETEM)»,³⁵ així com diversos grups de reflexió del clergat i dels instituts religiosos eren oberts a la problemàtica del moment. És cert que solament uns pocs laics foren prop d'aquests sectors. «Radio Popular» encara era un poc mallorquina, encara que no massa. De fet hom pensava en altres alternatives.

La revista del CETEM *Comunicació* ha esdevingut un instrument cabdal per a canalitzar la reflexió teològica a Mallorca, amb aportacions de molt bona qualitat,³⁶ que els mateixos biblistes, teòlegs, filòsofs i conradors d'altres especialitats no sempre acaben d'aprofitar.³⁷ Amb tot, un cert pensament propi ha existit i existeix.

Missió ad gentes

Els instituts religiosos han minvat en efectius, però han crescut en formació. Sovint, tot i que la societat i sectors de la mateixa Església els han marginats, han mantingut llur fidelitat carismàtica a la frontera de la pobresa, i s'han llançat a la missió *ad gentes* amb prou eficàcia i esperit evangèlic. No ha quedat prou evident l'opció primordial per Déu i s'ha privilegiat el pragmatisme, el servei no sempre prou il·luminat per la contemplació.³⁸

35 Pere-Joan LLABRÉS I MARTORELL, «El CETEM: entre la història i l'esperança», *Comunicació*, 83 (1995), 7-14. Íd., «La recepció del concili Vaticà II a Mallorca (1965-2003)», *Comunicació*, 111-112 (2005), 91: la unió dels centres d'estudis dels religiosos i del Seminari diocesà es va anunciar en el Consell presbiteral de dia 16 de juny de 1970.

36 Lamentam que qualche número presenti escrits d'una qualitat molt millorable, que desdienen de la bona tònica de la publicació.

37 Hom podrà veure que he fet una selecció de reflexions força importants sobre el postconcili a Mallorca. No he fet cap recerca sistemàtica. Anotaria dues coses: la primera que els estudis sobre el concili Vaticà II van mancabant des de fa anys. I la segona, sembla que els directores de la publicació no acaben de comptar amb altres col·laboradors a l'hora de presentar les recensions dels llibres, car sembla que les han de fer ells mateixos, la qual cosa va en detriment de la qualitat de les presentacions. A més, no sempre la producció mallorquina és prou atesa.

38 Josep AMENGUAL I BATLE, «Incidència del Concili Vaticà II en la vida religiosa a Mallorca», dins *Lluc*, 71/núm. 762 (1991), 18 (82)-24 (88).

2. Febleses del postconcili

Abans de tot voldria advertir que cap de les febleses que enumeraré te les arrels en el concili Vaticà II. L'Església és en el món, i el món ha canviat profundament a tot arreu.

La natalitat va baixant progressivament en tots els països. Per això, la dependència de l'Església, per referència als ministres ordenats, condueix vers un empobriment que preocupa, sobretot perquè manquen opcions, que semblen viables, que retornin a l'Església persones que pensin segons l'Evangelí i que tinguin capacitat de reproduir el servei del Bon Pastor. La impassibilitat davant el repte de la presidència de les comunitats cristianes comença a semblar una temptació a Déu.

L'esperit crític s'estén a tots els àmbits, malgrat que hi hagi eclesiàstics que encara romanen per sobre el bé i el mal. Un alt eclesiàstic mallorquí, per la tardor de 1982, declarava que Espanya no era socialista, i als pocs dies el PSOE guanyava les eleccions. Es tracta d'un fenomen normal que, en definitiva, no marca per ell mateix l'evolució dels creients. Però no acabam d'entendre per què amb un collet posat hom pugui dictaminar sobre qualsevol fenomen social. A més, ha estat ben clar que, fins i tot, en virtut que hom ha optat per no confessionalitzar cap partit, hom ha de treure la conseqüència que el catòlic no ha de ser pus tractat com si fos un infant. Hi ha molts recursos per anunciar l'Evangelí, que cada persona batejada ha de viure i testimoniar com cregui en consciència i amb esperit abrandat. Tot és molt més complex, complexitat que els eclesiàstics a vegades no acabam de copsar, ens carregam amb la consciència dels altres.

Si ens giram a la situació sociolaboral, observarem que, per malament que estiguem avui, o per estret que ho passin milions de persones en l'Estat Espanyol, els criteris per definir la pobresa són molt més rigorosos que fa 50 anys, quan Joan XXIII va convocar

el concili Vaticà II. Per tant, la vida era molt més dura aleshores que avui mateix. Basti mirar com sortien emigrants, i com ara solament uns pocs immigrants se'n van avui. Basti comparar qui emigrava llavors i qui emigra avui. Abans ho feien els pagesos, i avui ja no n'hi ha. Emigren els professionals. Passa el que passa a Àfrica. La gent petita de la seva terra no es mou gaire, en tot cas va a les ciutats. Emigren, sobretot, els escolaritzats.

Les coses així estant demanen que els cristians ens espolem els ulls per assumir les esperances que dignifiquin la nostra societat, i la facin solidària. Per això, no seria gens sobrer que els pastors convocassin els professionals creients per analitzar com una Europa del segle XXI torna irresponsablement a la societat empobrida creada pel manchesterisme, i els grans banquers moren de glòria. Si això no és caïnisme, què ho és?

Totes aquestes mutacions han trastocat el fet religiós, que segueix fonamentalment viu, però s'ha de reconduir amb formes molt diverses, i en cristià han de menar l'Església a les perifèries i no als salons dels gratacels. L'Església no pot pensar el mateix que els polítics, ni els banquers, ni els jutges, davant un 25% de batejats aturats. Hi ha un altre pensament possible, seguint l'Evangelí, que va moure el Vaticà II.

Minva dels eclesiàstics diocesans i religiosos

Les pèrdues d'efectius eclesiàstics, femenins i masculins, foren altament nombroses a Mallorca. Un estudi comparatiu i que cercàs possibles explicacions encara queda per fer.

La baixada de vocacions al ministeri ordenat i a la vida religiosa va començar a condicionar el servei sacramental i d'evangelització de moltes zones de Mallorca.

Millora la participació litúrgica i baixa l'atenció espiritual a les minories

Que l'Església hagi perdut una certa cura espiritual de molts grups, amb la desaparició de moltes associacions i de les celebracions litúrgiques i devocionals que aquests col·lectius propiciaven, ha empobrit notablement l'Església, privant-la d'un laïcat més format i amb més sentit de l'Evangelí.

Desenganxament de molts militants i desinstitucionalització de molts creients

Com arreu dels bisbats d'Espanya, entre molts militants catòlics dels temps del franquisme i dels primers anys de la transició, i l'episcopat, i, de fet, amb les institucions eclesials, es va cavar una fossa, que no troba paral·lels a molts països.

Pobresa de pensament en el laïcat

De fet la base social de l'Església s'ha trobat privada d'una creació de pensament obert que sigui present en el món.³⁹ No és senzill trobar reflexions bíblicament fonamentades en la producció teològica laïcal, per posar un exemple. Ja no parlem de la manca de teòlegs i biblistes seglars i, en concret, dones. És cert que el laïcat femení, a Mallorca, deu estar més teològicament format que el masculí.

Distanciament entre el projecte històric de país i l'Església
L'opció per vertebrar el poble de les Illes Balears, segons la història, la llengua i la cultura heretades en el seu territori no arribà a quallar definitivament, fins al punt que el Sínode de 1998-1999 va considerar que la cultura i la llengua pròpies de Mallorca eren amenaçades.⁴⁰ Han perdurat tensions poc freqüents en països

39 Tanmateix, vegeu Miquel À. LLAUGER, «La missió del laic (Ponència presentada a la Trobada del Moviment Cristià de Professionals, a la Ciutat de Mallorca dia 22 de febrer de 1986», dins *Comunicació*, 50-51 (1985), 71-78.

40 Teodor ÚBEDA I GRAMAGE, «Carta pastoral sobre l'inici del sínode a la diòcesi de Mallorca», dins *Sínode diocesà de Mallorca. 1998-1999, convocat pel bisbe Teodor Úbeda i Gramage. Crònica, documents, decrets i Constitucions sinodals*, Mallorca 2002, p. 104, Capítol 1. «L'Església enviada al món, pelegrina a Mallorca. Al llindar del segle XXI», 1.1.2, k). vegeu la prescripció a 2.3.18, pàg. 139 i 4.2.10, pàg. 193. Vegeu, també, Josep AMENGUAL I BATLE, *L'Església com a Poble de Déu. Notes d'Eclesiologia*, (Lucus 5), Mallorca: Publicacions del Santuari de Lluc 1993; Severino DIANICH, *Una Església per a viure-hi*, (Glossa, 4), Barcelona: Claret 1995, pàg. 6.

que han evolucionat normalment, que no admeten a discussió les seves arrels ni la seva vertebració històrica.

La vinculació de l'Església amb totes les forces de la societat, per arribar a una profunda evangelització, queda enfortida des de la consideració conciliar que la presenta com a Poble de Déu.⁴¹

Distanciament de les postures eclesiàstiques i uns moviments socials forts, com els de la llibertat sexual, la bioètica, el protagonisme reconegut a la dona

Finalment, diguem que, ben prest l'ètica sexual, des de l'encíclica *Humanae vitae* (1968), i la bioètica han substituït el projecte inaugurat pel Vaticà II. La litúrgia, la Paraula de Déu, l'existència de l'Església enmig del món, l'ecumenisme, la missió *ad gentes*, així com la renovació dels ministeris ordenats i la vida espiritual del laïcat han passat a un segon terme.

III. L'Església d'ara

a. El canvi d'horitzons

L'eclesiologia que reconeix palesament l'ensenyament del concili Vaticà II, quan presenta l'Església com a poble de Déu, ha desaparegut en la reflexió teològica usual. L'Església s'ha plegat sobre ella mateixa, de manera que ha retornat el verticalisme, i el poble ha tornat a quedar marginat, per més que hi ha un nivell de participació laïcal enorme, inexistent en l'immediat postconcili. D'altra banda, predomina l'entrega sobre la reflexió. Ara bé, no podem frustrar la nostra generació amagant-li que una bona pràctica ha d'anar acompanyada d'una bona doctrina. Per això, hem de fer una passa endavant en la formació dels creients.

41 Vegeu les reflexions de Peter HÜRNERMANN, «I. Das Volk Gottes, die Evangelisierung und das Ministerium der Kirche», *Herders theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil*, 5: *Die Dokumente des Zweiten Vatikanischen Konzils: Theologische Zusammenschau und Perspektiven*, Peter HÜRNERMANN-Bernd Jochen HILBERATH (eds.), Freiburg-Basel-Wien: Herder 2009, pàg. 260-266.

Paga la pena tenir el coratge de fer una petita reflexió comparada del que diríem avui i el que varen plasmar eclesiàstics, persones creients i no creients, quan la revista *Lluc* va dedicar un número extraordinari a la commemoració del XXV aniversari del concili Vaticà II, esdevingut pel desembre de 1990. No m'estaré de copiar-ne el sumari del núm. 762, any 71 (1991), 1 (64) - 64 (128), perquè aleshores hi hagué possibilitat que hom fes una diversificada selecció entre els pensadors mallorquins:

SUMARI

- Pàg.
- 2 **EDITORIAL:** El propassat 8 de desembre es compliren 25 anys de la clausura del Vaticà II: **El Concili de les grans transformacions i esperances.** ¿Com trobà Mallorca? ¿Quin impacte li produí? ¿Desil·lusió o manteniment de l'esperança de cara al futur? Tres interrogants que aquest **número extraordinari de LLUC** tracta de contestar.
- 3 Primerament, una entrevista de Leonard Muntaner a l'actual bisbe de Mallorca, Teodor Úbeda: **Un Bisbe per al Concili.** A aquest li ha tocat, en efecte, la tasca històrica de dirigir la «recepció» del Vaticà II a la nostra illa.
- 11 **De la trona al carrer: 1962-1991.** Teodor Suau descriu la gran transformació del clergat diocesà en aquests anys de postconcili.
- 18 Josep Amengual estudia la **incidència del Concili Vaticà II en la vida religiosa (masculina) a Mallorca.**
- 25 De la vida religiosa femenina, en tracta Sor Margalida Moyà: **Talaia sobre les religioses a Mallorca. 25 anys de postconcili.**
- 33 Bartomeu Bennàssar esbrina una preocupació més crítica: **Anim, desànims i preocupacions.**
- 37 El fundador dels «Cursillos», Eduard Bonnín, i Francesc Forteza exposen el seu punt de vista sobre les relacions entre «**Cursillos**» de **Cristiandat i Vaticà II:** un tema i un interrogant viu en la pastoral mallorquina d'aquests darrers anys.
- 41 La reflexió, la ullada ben clara, un repàs ple d'experiències, de Miquel Fernández Bosch: **Un abans i un després del Concili (Alguns canvis en el clergat i en la litúrgia).**
- 44 Climent Garau ens aporta un testimoni fresc, de primera mà: les primeres passes de la «recepció» del Concili a Mallorca: **El Concili Vaticà II i les circumstàncies de la Mallorca dels anys seixanta.**
- 47 **Llengua i Concili,** una reflexió de Pere-Joan Llabrés en tres temps: ¿Com era valorada la llengua de Mallorca abans del Vaticà II? ¿Quin canvi d'actitud ha provocat la praxi postconciliar? ¿Què resta a fer?
- 51 **Cara i creu del Concili Vaticà II,** presentació de dos «greuges» de part de Josep M. Llompарт.
- 52 **Després del Concili,** per Gabriel Janer Manila. Records de l'església mallorquina preconiliar, desigs per a l'església postconciliar.
- 54 La visió personal, l'experiència, la mirada al futur de Francesc Obrador Moratinos: **Què era el tan esmentat Concili Vaticà II?**
- 56 Un altre testimoni d'una persona ben qualificada en el postconcili mallorquí, Pere Barceló i Barceló: **Vivències del Concili Vaticà II.**
- 58 També ens ha aportat la seva opinió el conegut escriptor Antoni Serra: **El «meu» Concili Vaticà.**
- 60 Carmel Bonnín, un altre dels qui més s'engrescaren en la renovació postconciliar a Mallorca i al Perú, escriu les seves **reflexions sobre el Concili i el postconcili.**
- 63 Francesc Riera Montserrat: **L'opinió d'un laic qualsevol.**
- 64 **Què n'hem fet del Concili?** Amb aquest interrogant, Joan Roselló i Vaquer clou aquest número extraordinari.

b. D'aquí que, a l'Església d'ara, li és imprescindible un retorn a la lletra i a l'esperit del concili Vaticà II⁴²

La vigència del concili Vaticà II deriva, entre d'altres, d'aquests principis teològics:

a. El concili Vaticà II és el darrer celebrat, i, per tant, segueix essent el referent últim de la vida de l'Església. Aquest punt de vista pertany a la metodologia teològica més tradicional.

b. Aquest concili no ha estat corregit ni superat per decisions dels pastors de l'Església, fins al punt que l'hagin declarat obsolet. Tot al contrari, els papes fins avui han manifestat la seva voluntat d'aplicar el Vaticà II. D'aquí que retornar-hi directament, suposa una fidelitat a l'Església, a la seva expressió conciliar i als papes. És la gran manera de viure la màxima de Sant Ignasi de Loiola, de «sentir amb l'Església».

c. Retornar al concili Vaticà II és retornar a una mai no repetida experiència de l'Esperit, a un renovat amor a les Escriptures, a un sentit conciliar o comunitari de l'Església, a una primavera de l'Esperit, que mai no podem abandonar els creients en el Ressuscitat. Per aquí retornam a quelcom tan profund i misteriós com és la fe en l'Esperit, que avui santifica l'Església.

d. Retornar al Vaticà II és una invitació que ens ve del procés històric. Qualsevol esdeveniment d'aquest gènere necessita generacions per poder ésser assimilat pel poble, en aquest cas, pel poble de Déu. L'espera i la paciència són el bagatge del creient en el segle XXI.

e. La urgència del sínode diocesà de 1998-1999, que diu així:

⁴² Evangelista VILANOVA, *Meditación sobre la Iglesia del siglo XX*, (BAC 2000, 33), Madrid: Católica 2000, pàg. 93-102.

«Immediatament després del darrer Sínode mallorquí, es va celebrar el Concili Vaticà II, que va suposar tot un nou plantejament de la reflexió teològica universal, especialment sobre el ser i la missió de l'Església, i una profunda renovació dels criteris per a la seva vida i la seva actuació a l'interior i en el món. Durant trenta anys l'Església de Mallorca s'ha esforçat per assumir i posar en pràctica la doctrina i l'orientació conciliar. Però encara estam molt enfora de viure el Concili Vaticà II en tots els seus aspectes. El Concili Vaticà II —com no es cansa de repetir el Papa Joan Pau II— continua essent la gran font d'inspiració per a l'Església. Cal examinar acuradament com s'ha rebut i s'ha aplicat el Concili a la nostra Diòcesi, en què ens hem pogut equivocar en la seva interpretació i en què hem de progressar en la vivència feiel de les seves disposicions. El Sínode serà una eina excepcional per a tal fi.»⁴³

Per tant, hi ha uns principis de metodologia teològica tradicional, una comprovació històrica que hom va veure el concili Vaticà II com un pentecostès ecumènic, i, finalment, com un sentit dels processos històrics que ens convida a actuar amb seny i saviesa. És a dir, prendre consciència històrica i entrar en la profunditat de les possibilitats dels col·lectius, en assimilar els grans referents teològics.

c. Retorn, per a la creació progressiva d'una espiritualitat postconciliar

L'actualització del concili Vaticà II ha de ser dinàmica, innovadora i profunda.

Formar una espiritualitat, és a dir, formar unes maneres de creure, de celebrar, de pregar i d'anunciar el Crist noves, no és

43 Teodor ÚBEDA I GRAMAGE, «Carta pastoral sobre l'inici del sínode a la diòcesi de Mallorca», dins *Sínodo diocesà de Mallorca. 1998-1999, convocat pel bisbe Teodor Úbeda i Gramage. Crònica, documents, decrets i Constitucions sinodals*, Mallorca 2002, pàg. 45.

senzill. Són generacions les que han de passar per arribar-hi. Per això, hem de recobrar la creativitat i l'esperit innovador, amarat de Paraula, tradició i vivència en el món. Allò que plasmaren els pares conciliars en documents, ho ha d'encarnar l'Església en els seus membres vius, en els que formam el Nou Poble de Déu.

Que el concili Vaticà II hagi passat i passi pel rebuig d'eclesiàstics i laics, res no té d'especialment nou i de perillós. És un fenomen que l'Església sempre ha sabut integrar. Les resistències als grans esdeveniments eclesials, entre els quals hi hem d'integrar els conciliars, han estat caduques i provisionals. L'Esperit no es posa mai a favor dels tancaments. A més, trenta i quaranta anys de resistència, dins la vida de l'Església, no pesen gaire. Afegim que mostraria poc sentit de la responsabilitat eclesial pensar que hi haurà una nova manera de viure en l'Església sense el dolor de part i sense la llarga paciència imprescindible per a arribar a les grans transformacions. L'Èxode bíblic segueix essent Paraula de Déu i és el paradigma per a qui camina darrere el Déu invisible i es despulla dels ídols de l'èxit. D'aquí que cal aprendre a caminar amb el bagatge dels deixebles evangèlics i defugir els antics mètodes repressius. Ni l'Església és destinada a fer la triadella entre bons i dolents, ni a jutjar ningú en aquest món. Ha de ser misericordiosa. Déu jutjarà, però estimant la seva viva imatge i glorificant el Redemptor.

Lumen gentium, cum sit Christus (LG 1)

L'important és que ens unim creient, celebrant, anunciant que la llum és Crist i que no ho som nosaltres, i ni tan sols ho és aquesta Església, per a la qual donam la vida. Li donam la vida, però posant ben clar que l'Església és imprescindible perquè Crist il·lumini. No podríem caure mai en dilemes com aquest: Crist o Església. No podem inventar un projecte perquè Déu l'assumeixi. Déu és Déu, i nosaltres som servidors. Per això, no cal esmenar

Déu. El Nou Testament és prou clar.

Hem de recobrar el Crist, mort i ressuscitat, i fer-lo significativament el centre del nostre anunci, de la nostra celebració i de la nostra espiritualitat.

Aquest repte és urgent, car podem donar la impressió que som una església un poc distreta i dispersa. Caldria veure per on van les preses de postura dels bisbes, quins són els punts que accentuam en les nostres homilies, quins temes proposam a debat, per on es mouen els catequistes, etc.

És cert que avui són en joc molts valors, però ningú no ens hauria de prendre el Crist. Altrament, «a qui aniríem?» (Jo 6,68).⁴⁴ Cap valor ètic no ens ha d'amagar el Crist. Des del Crist hem d'anar amb Ell a restaurar la persona i la societat.

Aquesta invitació deriva del Nou Testament, i de les primeres paraules conciliars en la constitució dogmàtica sobre l'Església: *Lumen gentium, cum sit Christus* (LG 1).

Retornar a Crist implica recobrar les seves opcions bàsiques. Indiquem-ne algunes.

1. Crist, amb el seu Manament Nou i l'existència pobra de la major part de la humanitat, en una Església local.

Crist, amb el missatge escatològic amb el qual ens fa saber on el trobarem dins la història, és a dir, avui i aquí, com llegim a Mt 25, així com el missatge del concili Vaticà II, que concentra el seu interès en la realització de la salvació en la persona humana, en la proclamació que Déu avui estima el món, ens menen a prendre com a insígnia del nostre present la causa dels petits d'aquest món. A fer que l'estimació real, efectiva, institucionalitzada i personalitzada al pobre polaritzi l'ésser i fer de l'Església local.

⁴⁴ Jean Marie TILLARD, *Som nosaltres els últims cristians?*, (Glossa, 9), Barcelona: Claret 1998, pàg. 20-23.

No ens pertoca ara precisar quins foren els grans eixos de l'esmentat concili. Solament n'apuntarem qualche aportació important. Diguem que ressalta:

2. En conseqüència, hem d'aspirar a rebre el do d'una mística de l'experiència de l'amistat amb Jesús, i hem de pregar que ens sigui concedida.

Mai com ara els Evangelis ens són accessibles. Els mètodes historicocrítics ens han de dur a Jesús, però aquest Jesús amic, mestre, curador i redemptor ha de ser aquell que ens enamora, que ens encisa i ens atreu. Si no arribam a desplegar aquestes dimensions no tan expressament racionals, no creiem profundament.

3. Continuar l'Encarnació, amb la missió al món.

Aquesta parròquia té un nom, com diu el decret de la seva creació: «El misteri de l'Encarnació.» Aquest nom ha de marcar la manera de ser cristians d'aquesta comunitat, de tota comunitat creient en Jesucrist. Aquest segell ens farà més obedients a Jesús, que envia els deixebles a tot el món a ser llum, sal, llevat (GS, AG, 3). Encarnació no és imposició, ni enlluernament, ni una grapada de sal, sinó que és presència fràgil i transformadora.

4. L'Encarnació és una missió amb un missatge, no solament un bell nom per a una parròquia.

Que consisteix en l'anunci de la presència del Regne, que és Crist (LG 1, 3, 5, etc.). Tenim un espai, que és el món, i un estil, que és el d'esser propers, encarnats en aquest món. Aquest model de missió és el d'esser testimonis, signes, referents, no el d'esser proselitistes i impositius. Jesús no va discutir prosèlits als fariseus ni als mestres. Va estar, va esser enmig del seu món. Aquesta manera d'esser tingué unes conseqüències. Ben prest va veure que seria perseguit (Mc 9).

5. *Actualitzant l'acostament a la Paraula com a norma suprema de la vida cristiana.*

No arribam a l'Encarnació per un descobriment humà. D'aquí que ens pressiona fort la constitució dogmàtica *Dei verbum*. L'evangelització ha de brollar de l'Evangelí (UR 2). La vida religiosa rep la invitació a prendre com a Regla suprema l'Evangelí (PC 2,a).

d. Espiritualitat de la Paraula per a l'esperança

1. *Aquesta paraula és de salvació i d'esperança en el Crist, perquè brolla del cor del Pare, que espera tota la humanitat, des d'Abel, el just, fins al darrer dels descendents d'Adam (cf. LG 2). En una època en la qual hi ha depressió econòmica, pessimisme social, poca confiança en l'Església, és important retornar a l'optimisme de l'Evangelí, que va ser compartit pel concili Vaticà II. Les profecies catastròfiques o de resignació no serveixen a la humanitat. L'Església no ha de servir més del mateix a la taula dels seguidors de Jesús.*

2. *L'originalitat de l'Església és que no és una creació merament social, sinó obra de Jesús, consumada en el seu misteri pasqual, esdevingut Crist senyor de l'Església i de la història.* La reforma litúrgica només fou començada, i mai no pot estar acabada, si és que acceptam la historicitat de l'Església, com a Poble de Déu.

3. *L'esperança en Crist implica viure segons l'Esperit per arribar a ser una icona de la Trinitat en aquesta història.*

D'aquí que, en temps de crisi de fe, de crisi econòmica, de crisi de credibilitat en la persona humana, els creients mantinguem la ferma esperança que no som destinats a envellir, sinó a ser joves en l'Evangelí (LG 4; cf. UR 2). La Trinitat sempre és un referent de vida, d'amor, de futur creador.

4. *L'esperança és clarament escatològica, però Jesús ja va inaugurar la Presència del Regne de Déu donant signes per a una esperança que també era històrica, curant i alliberant (Mc 1 i 2).* També l'església pelegrina (LG, 8) esdevé solidària amb els pobres d'aquesta humanitat (GS 88), els quals, amb l'evolució històrica han augmentat en gran proporció. No sempre els pobres ho són més; però els pobres per referència al seu entorn han augmentat. A l'Estat Espanyol, per aquestes dates, freguen el 35%.

5. *Una espiritualitat que pren inspiració en la gran redimida, Maria.*

Maria de Natzaret va rebre la gràcia de l'Esperit, que li va donar un cor receptiu per a acollir el pla del Pare. Allò que ens mostra la Paraula és que va saber escoltar. No va omplir Déu de paraules, de solucions. L'Esperit li va marcar la vida, que fou plena d'iniciatives perquè Déu en Jesucrist realitzàs el gran projecte de fer de les criatures humanes filles del Pare. Pensariem que Déu podia quedar satisfet d'adobar i embellir la persona humana. Però Maria ens mostra que començà en ella una família nova. La dels fills de Déu. Ella en fou la primera a esser-hi admesa.

D'aquí que, davant el Pare, l'actitud d'acollida, de receptivitat, com la de Maria, és la que ha de caracteritzar les persones de la nova vivència com a Església, que esdevindrà una comunitat que escolta i acull la Paraula de Déu i en viu.

Històricament, Maria, a Mallorca ha mostrat la seva proximitat a molts «santuaris d'aquest regne bell». Ara bé, la confluència espiritual dels creients mallorquins es manifesta en un lloc, ja significatiu des del segle XIII, que és el Santuari de la Mare de Déu de Lluc. L'església local de Mallorca es deixa acollir en aquest indret, en el qual en la fortalesa de les pedres hi troba la història que ens ha conformat com a poble, amb un vigor espiritual capaç d'escampar missioneres i missioners pel món sencer, i de convidar a la solidaritat amb tots els que ploren, gemeguen i esperen. Amb

una comunitat de fe i pregària, i cant, que ens aglutina, ens dóna confiança i seguretat que amb una tradició cultural, una llengua viva, i una disponibilitat per al servei, esdevindrem un poble condret, digne, i igual a tots els pobles.

En aquesta època crítica, en la qual milers de mallorquines i mallorquins perden la feina i ca seva, el càntic de Maria ens diu que és possible creure en una humanitat nova, que l'hem de construir amb mitjans nous, trabucant la fe en els poderosos, siguin els poders públics o els fàctics. Des d'altres teixits socials posarem en qüestió permanent la consistència d'aquest poder. Maria ens hi estimula.

e. Espiritualitat per a la resistència

1. *L'existència humana és una lluita per a arribar al ple alliberament* (GS, 37),

la qual cosa, fonamentada en el Misteri Pasqual, contribueix «a l'autèntica felicitat de l'home» (GS, 37). D'aquí que, l'Església, ara, ha de ser una comunitat engrescada en l'alliberament de la pobresa i de les seves conseqüències. És una de les missions que ens reitera el concili Vaticà II, quan ens posa en vetla atenta sobre el que passa a la humanitat. Aquest és l'enfocament central de la constitució sobre el món actual, *Gaudium et spes*.

2. *Aspirar a una espiritualitat per a la resistència.*

Resistència dins l'interior de l'Església, per mantenir els impulsos més forts del Concili, que varen esser acceptats com a dons de l'Esperit Sant, i que amplis sectors catòlics consideren obsolets o fora de lloc. Ens devem a la força de l'Esperit i no als impulsos de la carn.

3. Resistència davant les distàncies que apareixen amb el món.

Pèrdua de significació social del fet religiós i de la presència de l'Església. Els desànim són molt humans. Però un aprofundiment espiritual pot ajudar a recobrar l'esperit martirial, en circumstàncies no sagnants però profundament doloroses, per la solitud a la qual pot ser confinat el creient, pel menyspreu pel qual passa, per la marginació.

4. De la resistència a les espatles del Bon Pastor.

Com a humans no totes les propostes són adients. Els temps no són lleugers. Per això hem de resistir, curats, consolats, guiats per l'Esperit. Però, i si prenem el Salm 22 (23), ens trobarem amb el Bon Pastor, que transita per les mateixes camades i barrancs tenebrosos. Ens prendrà en braços. No fomenta una actitud de vida que mena a carregar de normes, però sense posar-hi la mà per a viure-les. No, el Bon Pastor ens ha caminat per prades verdes i per l'hort de les oliveres. Ha après el nostre nom, i l'espiritualitat postconciliar ens ha d'aidar a sentir tendrament la seva veu. Lluny de la impassibilitat i de quedar estàtics, ens sentim en marxa, conduïts pels braços del Bon Pastor.

f. Espiritualitat per a una església doblement samaritana

Un gran èxit del Crist és haver desvetlat la solidaritat entre les persones. El desenvolupament de la consciència dels drets humans ha sorgit del cristianisme. Que dins l'Església hi hagi tensions i persecucions, avui incruentes, no li lleva al cristianisme haver estat el bressol dels drets humans. Solament la superficialitat dels creients ho pot passar per malla.

Ara bé, vora aquesta cultura dels drets humans, que l'Església ha de fomentar segons la dita de Jesús, «qui no és contra nosaltres

és amb nosaltres», de manera que els cristians sempre siguem de la part dels qui sumen, si existeix aquesta cultura, és perquè hi ha Jesucrist, hi ha les seves obres i les seves paraules. D'aquí que, per al món, i per realitzar el Projecte del Pare, d'unir amb Ell tota la humanitat, cal que la mística de l'amor del Crist sigui palesa en l'Església.

L'Església no pot projectar fomentar solament la solidaritat, ni just la filantropia. L'arrel de la solidaritat i del servei és el Crist. Altrament, les motivacions i la fidelitat a la fraternitat poden arribar a ser optatives, a regir-se per l'humor, a realitzar-se segons el lleure. És a dir, sense el Crist, el servei a la persona, que fins i tot arriba al martiri, pot arribar a ser poc significatiu. D'aquí que les esglésies locals són cridades a la mística del Crist. A l'espiritualitat samaritana, que ens du a demanar poder beure l'Aigua viva.

1. Recobrar l'espiritualitat samaritana de l'encontre de Jesús amb la samaritana.

D'aquesta manera no repetirem missatges interessants enmig del món, sinó que esdevindrem més contemplatius de Jesús i del seu misteri. «Senyor, dóna'm aigua d'aquesta! Així no tindrè més set ni hauré de venir aquí a pouar» (Jo 4,15).

El procés per fer de la fe en el Déu viu i de la vida una opció rebuda de l'Esperit i, ensems, una font de relació personal amb Ell, ens mena pel camí de la llibertat plena.⁴⁵

2. Encarnar i fer història avui i en cada església local l'actitud de la paràbola del samarità, i aquest encontre amb el petit sempre ha de renovar l'encontre que té el creient, com el de la samaritana.

⁴⁵ Vegeu quelcom d'això a Joseph RATZINGER, *Iglesia y modernidad* (Iglesia hoy, 1), Buenos Aires: Paulinas 1992, pàg. 94-96.

Hem de convertir-nos diàriament en una església solidària amb els pobres (Lc 10,33-37).

Els béns en el món són suficients per a tots, però hem de pagar el preu de no adorar-los, ni d'acumular-los, sinó de repartir-los. «Donau-los vosaltres de menjar»: iniciativa en el servei.

«Recolliu les sobres», austeritat en el consum.

Els béns tenen un valor històric. No són just per a la nostra generació. Cal respectar-los, admirar-los, i fer-los eterns. Contemplar i admirar els ocells, la bellesa dels sembrats i de la vinya pertany a aquella ecologia experimentada en l'Evangeli i de validesa permanent.

3. La crisi econòmica i social paorosa en la qual som. Hem d'avançar sobre el que ja va començar el concili Vaticà II, essent més crítics amb els mètodes de progrés dels pobles.

Els cristians hem de tenir ben clar que tot el que provoca una crisi com la que pateix la nostra societat no és lliure de pecat. De pel mig hi ha subtraccions de diners i acumulacions pecaminoses. No just hom ha comès errors. Matar de fam tanta gent, en el Tercer i en tots els altres mons, no és causalitat o imprevisió. Molts dels responsables són batejats, i sembla que queden tan tranquils. Tampoc les denúncies dels bisbes no són prou clares, mentre altres situacions es condemnen ben entenedorament. Ara bé, el problema no és enviar ningú a l'infern. No és cosa de persones humanes.

4. Com a conseqüència, hem d'encarnar personalment una església més pobra, i per als pobres.

Fer de la solidaritat amb els milions de pobres l'eix vertebrador de l'Església. La solidaritat és una de les realitzacions més plenament evangèliques i més esperançadores. Hauria d'esdevenir central dins l'Església de Jesucrist, de manera que poguéssim superar definitivament les aliances amb els diners i amb el poder.

g. Vuit reptes per al present:⁴⁶

1. Els cristians ens hem de demanar què en feim de Déu.

Si seguim un Déu que va vessar la seva sang per tota la humanitat, no és indiferent allò que nosaltres pensem d'Ell, ni és secundari que estiguem o no disposats a donar la vida en el servei d'aquest Déu.

Ens preocupa justament que tothom se salvi. I hem de creure que Déu vol salvar, seriosament, tothom. No hi ha dubte. És paraula seva.

Ara bé, davant les nostres explicacions d'aquesta voluntat seriosa de Déu, veiem que el seu projecte, avui, encara no arriba més que a una minoria de la humanitat.

Aleshores, sovint, ens convertim en déus, i feim un altre projecte: acabam llevant la necessitat de l'Evangelí i de Jesucrist, i decretam que totes les religions són iguals. Per tant, l'Església sobra. Això és carregar-se la sang de Jesucrist.

Aquesta autoidolatria és nefasta. Jo gosaria proposar les coses d'aquesta manera:

Com a cristià, jo ador Déu i el seu projecte.

Jo vull arriscar-me a donar la vida per Jesús i pels germans, com el Déu de Jesús ha fet.

Com que no sé el que passa dins la intimitat humana, entre Déu i els altres, consider més respectuós amb Déu acceptar la seva acció en els que no han rebut l'Evangelí o l'han abandonat. Déu té marge infinit per revelar-se.

⁴⁶ Vegeu les reflexions ben actuals de Bartomeu BENNÀSSAR I VICENS, «Actituds fontals i reptes fonamentals de la pastoral de l'Església Conciliar», dins *Comunicació*, 67 (1985), 77-91.

2. Ens hem de demanar què en feim del sagrament de la reconciliació.

Actualment anam cap a una Església pelagiana, sense responsabilitats davant l'existència del mal, que tots lamentam. Entram per unes vies de superficialitat i d'irresponsabilitat que, fins i tot des de la jerarquia de valors de la convivència, és extremadament perillosa.

Hi ha moltes maneres de reconciliar-nos amb Déu i amb els germans, des de l'horitzó cristià. La celebració sacramental, especialment l'eucarística, n'és una de les especialitzades.

Però també hi ha un sagrament de la reconciliació, que va esdevenint inútil i que entra en desús.

D'altra banda, aquest sagrament és el que més transformacions ha sofert al llarg de la història. I, precisament avui, que tenim més informació històrica, és quan l'Església el manté més fossilitzat. Però, en darrer terme tots hi tenim qualque cosa a veure. Tots podem dignificar la humanitat si des de l'Església som un signe comunitari creat per persones que prenen consciència que necessiten esser perdonades, i tot celebrant el perdó, obrim els caus per a un món infinitament més just.

Aquest procés, amb les seves arrels sacramentals, és una expressió més de la fe dels creients, que som protagonistes de les realitzacions socials, però aquests creients són profundament conscients que hi ha un Redemptor, que alena damunt nosaltres el seu Esperit de reconciliació universal (cf. Jo 20,22). D'aquesta manera feim significativa la natura de l'Església com a sagrament universal de Salvació, en el Crist.

3. L'assimilació de la crida universal a la santedat.

La nota més característica de l'Església és la de la santedat. És, probablement, l'única que pot atreure un no creient o un que és

creient refredat. Aquesta santedat no és simplement escatològica, o un mer record de la del Crist. És una santedat històrica, i de tota l'Església. Per tant, la credibilitat de l'Església, en part, és en les mans de la majoria dels creients, dels batejats.

Podríem recordar com Sant Francesc Xavier, en una de les seves cartes, escrivia com els indis perdien motius per convertir-se quan veien la perversa conducta de molts colonitzadors cristians.

En aquesta pretensió de significativitat hem de posar el projecte de reforma global del Beat Ramon Llull. Projecte no homologable ni amb els dels seguidors de Gioacchino da Fiore, ni amb els dels espirituals i dels *fraticelli*. El seu és per a la història, i amb pretensions de mostrar fins on arriba la recreació que obra Déu. Aquesta recreació mena que tot creient sigui un convidat a la santedat profunda, tot acollint la crida que Déu ens fa en Jesucrist, per tal que ens deixem treballar per l'Esperit, fins que talli en nosaltres la imatge del Crist.

La crida del concili Vaticà II, adreçada a tot creient, en concret a la majoria dels batejats, que són els laics, ha trobat una acollida diversament profunda, quan s'ha tractat d'obrir certes portes a la participació en la litúrgia, o en la gestió d'obres de l'Església. Ara bé, aquest és un aspecte visible, i ben necessari. Però, o arribam a generalitzar la mística del cristianisme, que se possessioni dels laics, i ens reveli maneres d'identificar-se amb el Crist en la vida de família, en les professions, fins i tot les més arriscades, o, altrament, tindrem una Església tendent a la mediocritat.

Avui, en les canonitzacions i en les beatificacions reconeixem els fruits del baptisme en centenars de persones que varen viure en els dos darrers segles. Mai no he cregut que hi hagi un abaratiment en els processos de canonització. És cert que a vegades costa molt veure com a santes determinades persones canonitzades.

Però això sempre ha estat així. La canonització, en darrer terme, també és obra humana. Per tant, la valoració de l'exemplaritat d'un canonitzat no pot ser imposada a ningú. Basta acceptar el fet de la canonització. Si reprenem el discurs, direm que com ha crescut la demografia cristiana, també ha crescut el nombre de persones que han excel·lit per llurs virtuts, que les identificaven amb el Crist.

A Mallorca, aquesta tradició va començar just després de la conquesta, quan va néixer Ramon Llull, enmig d'una societat massivament musulmana i esclavitzada. Els models de santedat són infinits. Hom ha reconegut el Beat, Santa Catalina Tomàs, Sant Alonso, la Beata Francinaina dels Dolors, tots ben encarnats en la vida dels creients mallorquins, els nombrosos màrtirs, el P. Joaquim Rosselló i Ferrà, antic seminarista, prior de Lluc i fundador dels Missioners dels Sagrats Cors, ha vist les seves virtuts reconegudes pel papa Francesc. I el seguiran, en aquest reconeixement, altres dones i barons sants. Són els darrers d'un estol secular de creients que mostren com a l'església de Mallorca milenars i milenars de persones han viscut santament, en aquella santedat convincent que és la dels fidels un dia rere l'altre dia. Posar-nos en aquesta fila dels sants és donar acompliment al concili Vaticà II, que ens fa memòria de la crida universal a la santedat.

4. La crisi vocacional al ministeri.

Ens trobam amb un altre repte, que no és de cap manera eclesiàstic, i menys clerical. Molts catòlics entren per situacions en les quals obeir Crist, que diu: «Preneu i menjau; preneu i beveu, que això és el meu cos, etc.», esdevé molt difícil.

A la primeria de l'any 1970, era a Río IV (Argentina), i vaig llegir en el diari com Pau VI urgia la participació a la missa dominical. Jo era a un bisbat immens, amb distàncies aquí inimaginables, per arribar d'una població a una altra. Aquí, avui, les distàncies no

han canviat, però haurem de mudar de mentalitat i, sobretot, els responsables de l'Església s'hauran de demanar com fer possible que els creients puguin obeir Jesús.

Avui esdevé cada cop més difícil poder celebrar l'Eucaristia, com a sagrament que conforma a poc a poc l'Església. Fer memòria de l'amor que fins a l'extrem va tenir Jesucrist, per a tots nosaltres, i fer-ho no just mentalment, sinó amb els signes que ell mateix va instituir, és cada cop més problemàtic, i entra en una decadència pròpia de les que fabriquen les presses i les improvisacions.

Sense la celebració eucarística, la comunitat cristiana pot romandre com una bona estructura social que dilueix la seva qualitat d'esser obra de Jesucrist, fruit d'uns misteris salvadors i anunciadors d'unes realitats que humanament no podem controlar, perquè són transcendents.

El concili Vaticà II va recobrar quelcom de la teologia de la comunitat cristiana, que no és una qüestió primàriament jurídica sinó mística, espiritual, sacramental. D'aquí que la presidència de la comunitat depèn del sagrament. Per això, les comunitats cristianes no poden caure en l'anèmia i en l'empobriment per la manca de capdavanters. Davant aquesta urgència, les qüestions del celibat i, fins i tot, del sexe i de la permanència en la presidència, són secundàries.

5. El lloc de la dona dins l'Església.

És un repte que de cap manera tenim resolt. Déu va fer l'home i la dona bé. Va estar content d'haver-los creats. Les conseqüències històriques i eclesials són ben lluny que les hàgim extretes. Es tracta d'un problema que afecta tots els creients. Per exemple, manca més implicació dels homes, barons, en les qüestions de l'Església, i no considerar-les coses de dones.

Manca que els teòlegs, biblistes, historiadors, i, sobretot, l'episcopat, es llevin la peresa, i amb coratge proposin nous camins, regits per la igualtat del Gènesi i per la igualtat en la redempció i en la donació de l'Esperit.

Dins aquest marc general hi haurem d'incloure el problema particular de la possibilitat o no de l'ordenació de la dona. Solament diré que la meua migrada informació no em permet dir un sí ni un no. Però n'hi ha d'altres que tenen més autoritat, i han de fer un nou esforç, perquè, per ara, l'Església no s'ha esforçat a dilucidar quin ha de ser el reconeixement que la dona mereix dins l'Església, i quines funcions se'n deriven.⁴⁷

6. Un repte de Ramon Llull, la missió ad gentes era esponsorosa en temps del concili Vaticà II.

Avui trobam que ens hem de replegar, que hi ha moltes necessitats aquí. Pot ser ver, però l'Església no pot renunciar mai a la plenitud de la catolicitat. És el Senyor de l'Església i el seu Esperit els qui la fan catòlica i segueixen enviant, avui. També aquest és un problema de tots, i no clerical. Ramon Llull és el gran model de la missió. La temptació del monopoli de Déu, de Jesús, pertany als orígens del cristianisme. Quan els deixebles i alguns llocs volien retenir Jesús, Ell va replicar: Mc, 1,35-39:

«³⁵ De bon matí, quan encara era fosc, es va llevar, sortí, se n'anà en un lloc solitari i s'hi va quedar pregant. ³⁶ Simó i els seus companys es posaren a buscar-lo.³⁷ Quan el van trobar li digueren: "Tothom et cerca." ³⁸ Ell els diu: "Anem a altres llocs, als pobles veïns, a predicar-hi, que per això he vingut." ³⁹ I anà per tot Galilea, predicant a les seves sinagogues i traient els dimonis.»

⁴⁷ Atesa la seva data, recordam l'aportació d'Antònia ROSSELLÓ I PERELLÓ, «La dona dins l'Església», dins *Comunicació*, 50-51 (1985), 79-87. També, sobre el laïcat, BENNÀSSAR I VICENS, «Actituds fontals i reptes fonamentals de la pastoral de l'Església Conciliar», pàg. 89.

D'altra banda, si qualque església té un model d'espiritualitat martirial per l'Amat, que és Déu, que és el Crist, és l'església pelegrina a Mallorca. Aquest model d'amor fins a l'extrem, també és un dels prototipus més creïbles de diàleg interreligiós i ecumènic.⁴⁸

7. La comunió sacramental dels ministres i l'estimació del poble pel seu servei

Som en els temps en què cal retornar sense gaire mediacions a la Bona Nova de l'Evangelí, que, en definitiva, és Jesucrist. Per això, tota l'Església s'ha d'atansar a la persona de Jesucrist amb set d'esser conduïda pels camins de l'esperança, avui.

El Nou Testament ens presenta els inicis d'una comunitat al voltant de Jesús, car Ell va atreure l'amor d'aquelles persones, que eren moltes més que els Dotze i que els deixebles. Lluc afegeix que moltes dones el seguien, i li oferien el sosteniment amb llurs béns.

Doncs bé, els mil·lennis han acumulat normes jurídiques sobre les relacions de seguiment i d'amistat. Unes normes són irrenunciables. Però sembla que, en els nostres dies, bisbes, preveres i laics podríem subratllar totes les vegades que els núm. 7-9, del decret *Presbyterorum ordinis*, parlen d'acostament, de treball en comú, de confiança, que els preveres han de ser escoltats pels bisbes. No diu el concili que ho siguin solament en assemblees consultives. També suposa el concili que en els laics tots hi posen la confiança.

Consideram com un gran repte aquest: el de teixir i reteixir l'amistat entre els preveres, de manera que hi arribi a crear-se una sensació de seguretat, de serenor i de pau, de fidelitat en

⁴⁸ Jean DELUMEAU, *Un christianisme pour demain. Guetter l'aurore. Le christianisme va-t-il mourir?*, (Pluriel-Littératures), Paris: Hachette 2003, pàg. 172-178.

la germanor, que faci del presbiteri una part significativa de la fraternitat entorn de Jesús. Enmig del món els preveres no poden viure el terror de la solitud, ni la fredor de l'aïllament, i menys la pobresa de sentir-se comandats, com si fossin funcionaris. El prevere pertany a un cercle d'amics, amics que tenen mostres humanes d'afecte. Els amics de Jesús no ho eren solament per a l'escatologia. Jesús va plorar per ells. L'amistat generosa és un dels recursos que consoliden la vocació del prevere avui. L'amistat és quelcom que el Vaticà II demana que expressin els bisbes als preveres, que els preveres la curin amb finor entre ells mateixos, i que vers ells també la manifestin els laics.

Si sabíem despullar aquestes paraules del Beat Ramon Llull, sempre laic, de tota càrrega de la mentalitat estamental, podríem compartir tots els cristians la joia de tenir al servei de l'Església uns preveres per al futur, que són estimats per tot el poble de Déu: «Ah, Déu fort, poderós, amorós. A vós, Sènyer, sia glòria e laor [...], car nosaltres veem que los clergues són hòmens qui mantenen la sancta fe, en çò que ella tracten més de la sancta Escripura que nengun dels altres hòmens» (*Llibre de contemplació*, cap- 110,1). Un bon projecte és aquest per a l'Església del segle XXI, que centri l'estimació del poble de Déu pel presbiteri, perquè els preveres són apassionats de les Escripures.

8. El repte darrer seria encarnar en un projecte que ens entusiasmi entorn de Crist i del petit d'aquest món. Aquesta plasmació ha d'esser en l'Església local. Per a nosaltres, ha d'esser l'Església pelegrina a Mallorca.

Som en aquesta terra, en aquest lloc. Aquí hem rebut l'anunci de l'Evangeli, aquí hem estat batiats, aquí formam la comunitat creient, presidida pel bisbe. Per tant, és aquí que ens hem d'articular entorn del Salvador Encarnat.

Ho hem de fer condicionats i alligonats per la veu de Déu en la història present: Som en un temps d'emergència i de grans

transformacions. Els pobres, persones, col·lectius, masses, països i continents augmenten. Malgrat les nostres incoherències, l'Església catòlica dóna unes respostes de les més fiables.

Aleshores, en l'Església de Mallorca, no podríem concentrar-nos en aquesta tasca, de manera que amaràs tota la nostra vida, de manera que féssim plausible el missatge de Mt 25: «On vos vàrem trobar?... Allò que fèieu a un d'aquests petits, a mi m'ho fèieu.»

Que ens trobin a la dreta de Jesús.

Que no ens trobin tant amb els poderosos, amb els que s'estimen més l'ordre que la justícia, que no solament ens trobin proclamant una ètica sexual per coherent que sigui, que entenguem quin és el vertader dejuni. Que no ens identifiquin amb innombrables missatges benpensants, però que feim compatibles amb l'exclusió de la majoria de la humanitat del bell i bo món que Déu ens ha donat a tots, de tots els continents, de totes les llengües i cultures, de totes les religions, i ens l'ha donat amb igualtat. Creure en el Creador i ser excloent solament ho fa compatible el pecat. La igualtat ve del Pare. L'igualitarisme és impossible i dolent. Però «no saber què n'és del germà» és caïnita. És allò que condemna Jesús a Lc 16,19-25: el que és greu és no témer-nos del pobre que pateix al nostre costat. És a dir, acumular les riqueses en detriment dels altres. I, llástimosament, el cristianisme rep l'afronta de tenir en el seu si la major part dels rics acumuladors.

Com poques vegades, tenim la gran oportunitat de netejar, clarificar i fer brillant la imatge de l'Església, amb el gran Manament de Jesús, que, enmig de tot, en molts cristians, troba una gran resposta. Quants són els voluntaris? Quants són els que repeteixen el gest de la vídua de l'Evangeli? Són a milions. Per què no entusiasmar-nos en aquesta actitud, que és central, i que moltíssims viuen? Optem per engrescar a partir d'aquestes multituds.

Que allò que ja feim per viure el centre de l'Evangelí, i ho realitzam amb bastant qualitat, per què no ha de ser l'emblema i la vena viva que mogui la nostra Església, i que així la mostri al nostre món?

Que, en aquest món, ens trobin que preparam aquell Judici definitiu que és l'examen que Aquell que ens ha estimat primer ens posarà per demanar-nos com hem viscut l'amor. Ell és el primer que ens ajuda a superar-lo.